

Janusz Opaska

KARL FRIEDRICH SCHINKEL I PAŁAC W ZATONIU KOŁO ZIELONEJ GÓRY

Opublikowane ostatnio artykuły Katarzyny Adamek poświęcone dziejom pałacu w Zatoniu koło Zielonej Góry to powrót, po długiej przerwie, do badań tej cennej historycznie i architektonicznie rezydencji, a zarazem próba określenia autorstwa projektu przebudowy pałacu, podjętej w latach 40. XIX wieku na polecenie ówczesnej właścicielki Doroty Talleyrand-Périgord, księżnej de Dino¹. W artykułach tych przedstawiono szczegółowo dzieje pałacu i dóbr zatońskich oraz poczet kolejnych właścicieli, koncentrując się na losach rezydencji po przejęciu jej przez późniejszą księżną żagańską. Autorka uwzględniła dawne inwentarze pałacowe, odtwarzając wyposażenie rezydencji oraz precyzyjnie opisała, korzystając z publikowanych wspomnień księżnej i innych źródeł, zmiany, jakie wprowadziła nowa właścicielka.

Istotnym elementem prac Katarzyny Adamek jest próba ustalenia autorstwa projektu ostatecznej postaci pałacu, nadanej mu w latach 40. XIX wieku, po przebudowie pierwotnej barokowej budowli (il. 1). Twórcą projektu, zdaniem autorki, miałby być jeden z najwybitniejszych architektów europejskich pierwszej połowy XIX wieku Karl Friedrich Schinkel. Twierdzenie to zostało oparte zarówno na wcześniejszych opiniach niemieckich, jak i porównaniu rezydencji zatońskiej z – zdaniem autorki wykazującymi liczne analogie – innymi realizacjami Schinkla. Wybór tego architekta miałby być, zdaniem Katarzyny Adamek, rezultatem uznania, jakim księżna de Dino darzyła twórczość Schinkla poznawaną w trakcie wizyt w Berlinie, dowody tego uznania są obecne w jej wspomnieniach².

Wydaje się jednak, że mimo staranności, z jaką przygotowano wzmiankowane opracowania na wiele pytań i wątpliwości, jakie budzi atrybucja Schinkla w odniesieniu do rezydencji zatońskiej autorka nie odpowiedziała, a niektóre

¹ K. A d a m e k, *Zatonie – z dziejów wsi i miejscowej rezydencji*, [w:] *Zatonie – historia pewnego miejsca*, Zielona Góra 2003, s. 13-28; e a d e m, *Dzieje rezydencji w Zatoniu koło Zielonej Góry – od XVII-wiecznego dworu do realizacji Karola Fryderyka Schinkla*, „Studia Zachodnie” 2004, nr 7, s. 125-137. Pierwszą próbą monografii rezydencji zatońskiej podjętą przez polskich badaczy było opracowanie Ewy Lukas przygotowane w 1972 r. na potrzeby Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (mpis w zbiorach WUOZ w Zielonej Górze i KOBiDZ w Warszawie).

² K. A d a m e k, *Zatonie...*, s. 23; e a d e m, *Dzieje...*, s. 129-132.

stawiane przez nią tezy rodzą kolejne pytania. Wydaje się także, że jednoznaczne przypisanie autorstwa projektu przebudowy pałacu Schinklowi jest przedwczesne i wymaga dalszych analiz.

Problem literatury, źródeł i wzorców architektonicznych

Autorka, na poparcie swojej tezy o autorstwie Schinkla, przywołuje niemieckie publikacje, pisząc: „w literaturze niemieckiej dominuje pogląd, że przebudowę dworu w Zatoniu w latach czterdziestych XIX stulecia wiązać należy z [...] Karolem Fryderykiem Schinklem”, a jako dowód podaje albumową publikację Roberta Webera i rocznik Towarzystwa Dendrologicznego. I choć zaznacza, że autorstwo Schinkla odrzucała w swoim opracowaniu Ewa Lukas, to przychyliła się do twierdzeń zawartych w przywołanych niemieckich publikacjach³.

Do podanych opracowań można dodać jeszcze trzy. Artykuł Wernera Beina w popularno-naukowej pracy zbiorowej poświęconej dziejom Żagania wydanej w 1992 roku, w której w sposób jednoznaczny pałac w Zatoniu powiązano z osobą K.F. Schinkla, nie podając jednak uzasadnienia takiej atrybucji⁴. Na osobę Schinkla wskazywał także jeden z wybitniejszych znawców i badaczy sztuki Dolnego Śląska, a zarazem badacz twórczości architektonicznej Schinkla i jego uczniów Günther Grundmann w artykule z 1932 roku i w wydanym w 1941 roku opracowaniu poświęconym dziełom architekta na Dolnym Śląsku. Z tym że Grundmann jedynie sugerował możliwość takiego autorstwa projektu przebudowy pałacu, nie przesądzając tej kwestii kategorycznie. I nie powtórzył tej tezy w żadnej ze swoich licznych, późniejszych publikacji⁵.

Wymienione dzieła Günthera Grundmanna są przy tym najprawdopodobniej jedynymi, spośród kilkuset opracowań twórczości architektonicznej Karla Friedricha Schinkla, w których rezydencja zatońska jest wiązana z tym architektem⁶. Pałac w Zatoniu nie został także uwzględniony w wydanej niedawno, starannie przygotowanej pozycji poświęconej wyłącznie projektom stworzonym przez architekta

³ K. A d a m e k, *Dzieje...*, s. 129-130; e a d e m, *Zatonie...*, s. 23.

⁴ W. B e i n e, *Bilder aus der Umgebung von Sagan und Sprottau*, [w:] *Sagan und Sprottau in der Schlesischen Geschichte. „Les vues de Sagan”*, Würzburg 1992, s. 134.

⁵ G. G r u n d m a n n, *Baudenkmäler der Romantik in nördlichen Niederschlesien*, [w:] *Heimatkalendar für die Kreise Grünberg und Frenstadt auf das Jahr 1932*, Grünberg 1932, s. 60; i d e m, *Schlesien. Karl Friedrich Schinkel*, Berlin 1941, s. 253.

⁶ Por. zestawienia bibliograficzne w: *Karl Friedrich Schinkel. Architektur, Malerei, Kunstgewerbe*, Berlin 1980, s. 361-365; *Karl Friedrich Schinkel 1781-1841. Ausstellung*, Berlin 1980, s. 406-418; *Collection of architectural designs|Karl Friedrich Schinkel – new complete edition*, Guildford 1989, s. 9-13. Spośród polskich zasobów największy i znaczący wybór literatury tematu można znaleźć w bibliotece Instytutu Sztuki PAN w Warszawie i bibliotece Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego.

w ostatnich latach życia⁷. I nie jest to bynajmniej spowodowane nieznajomością pałacu w Zatoniu wśród niemieckich historyków – albumy Webera, Dunckera, książka Grundmanna i inne dzieła, w których można znaleźć widoki i opisy tej rezydencji, są stale obecne w bibliografiach i przypisach prac niemieckich badaczy. Czy można w tej sytuacji mówić o dominacji poglądu o autorstwie Schinkla w niemieckiej literaturze?

Zastanawia akcentowane przez autorkę uznanie dla architekta, jakie księżna de Dino miała wyrażać na kartach swego pamiętników, a uzasadniające wybór Schinkla na projektanta przebudowy zatońskiego pałacu. Księżna opisuje w swoich zapiskach pobyty w Berlinie, w rezydencjach rodziny królewskiej i berlińskiej arystokracji zaprojektowanych przez Schinkla (m.in. willa w Glienicke koło Poczdamu, willa Tegel, zamek w Babelsbergu) oraz komplementuje urbanistykę i architekturę berlińskich kwartałów. Te wizyty i poznanie twórczości Schinkla mogło, zdaniem Katarzyny Adamek, zainspirować właścicielkę Zatonia⁸. Być może, ale trudno nie postawić sobie pytania, dlaczego zainspirowana dziełami architekta księżna ani razu nie wspomina o nim w swoich memuarach? Dlaczego nie wzmiankuje rozmów, które musiała przecież prowadzić, sama bądź przez pośredników, które przedały powstanie projektu i uzgadniających ostateczną postać planowanej przebudowy pałacu? Dlaczego nie wymienia architekta nawet przy okazji zwiedzania w maju 1840 roku *Altes Museum*, jednego z najważniejszych dzieł Schinkla i zarazem jednego z głośniejszych ówczesnie i powszechnie komentowanych gmachów Berlina? A przecież w swoich zapiskach niejednokrotnie wymienia artystów, których dzieła wywarły na niej duże wrażenie⁹. Warto także mieć na uwadze, że oglądane berlińskie realizacje Schinkla oceniała niejednoznacznie. O ile o muzeum pisała, że „budowla jest piękna i rozległa, porządki ma doskonałe i zręcznie [rozmieszczone], światło mądrze użyte”, a o rezydencji w Glienicke, że to „bardzo ładna willa”, o tyle jej opinia po wizycie w Tegel była już mniej przychylna: „pałac sam jest mało okazały, ale mieści w sobie kilka bardzo pięknych dzieł sztuki pochodzących z Włoch”¹⁰.

Natomiast zapis mający wyrażać uznanie dla urbanistycznego układu i architektury Berlina raczej trudno traktować jako argument na rzecz Schinkla. Znaczny udział w urbanistyce i zabudowie Berlina w pierwszej połowie XIX wieku mieli wszakże poprzednicy architekta (w tym zwłaszcza Georg Wenzeslaus von Kno-

⁷ K. J. P h i l i p p e, *Karl Friedrich Schinkel – späte Projekte*, Stuttgart 2000.

⁸ K. A d a m e k, *Zatonie...*, s. 24; e a d e m, *Dzieje...*, s. 131-132.

⁹ *Aus der Chronik der Herzogin von Dino späteren Herzogin von Talleyrand und Sagan 1840-1862*, Berlin 1911, s. 21-22 (*Altes Museum*), s. 28, 80 (Bartholomeus Thorwaldsen), s. 28 (François Gerard), s. 30, 32, 62, 80 (Daniel Rauch), s. 31 (Peter Cornelius), s. 54 (Girolamo Crescentini), s. 54 (Eduard Bendemann), s. 61 (Albrecht Dürer), s. 78 (Siegfried Wichmann) – wybrane.

¹⁰ *Ibidem*, s. 21-22, 50, 28.

belsdorf, Carl Gotthard Langhans, Heinrich Gentz, Dawid i Friedrich Gilly) oraz inni współcześni Schinklowi projektanci.

Krótkie notki oddające ogólne wrażenie, jakie wywarły na księżnej oglądane miasta i miejsca z opisami ich charakterystyki, ukształtowania, zabudowy czy panoram można zresztą częściej spotkać we wspomnieniach Doroty Talleyrand-Périgord¹¹. A przytaczany opis Berlina nie jest znowu tak jednoznacznie przychylny:

Berlin jest rzeczywiście bardzo pięknym miastem. Ulice są szerokie i proste, domy okazałe i foremnie zbudowane; wiele pałaców i pięknych budowli; pięknie utrzymane place, ogrody i promenady, a przecież sprawia ono [miasto] jednak przygnębiające wrażenie. Widać, że bogactwo nie wystarcza, żeby jego ramy przyjemnie wypełnić i zamieszkać¹².

Na rzecz atrybucji Schinklowi pałacu w Zatoniu ma także przemawiać analiza porównawcza przeprowadzona przez autorkę. Zestawiono w niej pałac w Zatoniu z wybranymi realizacjami architekta. Analogicznymi miałyby być: gmach pałacu Wilhelma Pruskiego (Wilhelm von Preußen) na Unter den Linden w Berlinie i willa w Glienicke'a reprezentującymi cechy wspólne pałace w Kwiliczu, Owińskach i Samostrzelu¹³.

O berlińskim pałacu Wilhelma Pruskiego autorka napisała:

jeszcze dalej idące analogie wykazuje wspomniany pałac księcia Wilhelma – identyczny z rezydencją księżnej de Talleyrand-Périgord pod względem rozpiętości bryły (13 osi na 4 osie), liczby kondygnacji, kompozycji elewacji, opracowania lica muru (boniowanie), posiadający od strony fasady czterokolumnowy portyk dorycki, dźwigający balkon otoczony balustradą z wazonami ustawionymi na cokołach, zdobiony czterema wazonami umieszczonymi w narożnikach budowli, kryty dachem płaskim¹⁴.

W swoim typie architektonicznym, określanym ówczesnie w niemieckiej literaturze mianem „renesansowej willi florenckiej”, jest on faktycznie zbieżny z pałacem w Zatoniu. Tyle że wymieniony przez autorkę pałac (zwany *Altes Palais* albo *Kaiser-Wilhelm-Palais*) nie jest dziełem Schinkla. Został wzniesiony w latach 1834-1837 według projektu Carla Ferdinanda Langhansa, syna twórcy Bramy Brandenburskiej¹⁵. Stworzony przez Schinkla w 1829 roku i ostatecznie niezreali-

¹¹ *Ibidem*, s. 8 (Aachen), s. 35 (Krosno Odrz.), s. 35 (Frankfurt n/O), s. 35-36 (Zatonie), s. 56 (Teplitz), s. 61-62 (Norymberga), s. 82 (Praga), s. 101 (Johannisberg) – wybrane.

¹² *Ibidem*, s. 16.

¹³ K. A d a m e k, *Zatonie...*, s. 23-25; e a d e m, *Dzieje...*, s. 130.

¹⁴ K. A d a m e k, *Dzieje...*, s. 130.

¹⁵ M. W ö r n e r, D. M o l l e n s c h o t t, K. H. H ü t e r, P. S i g e l, *Architekturführer Berlin*, Berlin 2000, s. 27. Inne związane z Wilhelmem Pruskim pałace położone na Unter den Linden to *Kronprinzenpalais*, zbudowany w latach 60. XVII w., a przebudowany do obecnej postaci w latach 1856-1857 przez J.H. Stracka oraz tzw. *Kommandanturhaus* przebudowany z budynku barokowego w 1873 r. przez nieznanego dziś architekta. Udział Schinkla w obu tych rezydencjach ograniczył się jedynie do przebudowy i urządzenia części wewnątrz w latach 20. XIX w. Por.

zowany projekt rezydencji Wilhelma Pruskiego różni się i od przytoczonego opisu i od wzorca zastosowanego w Zatoniu (il. 2).

Pałac w Glienicke, dzieło Schinkla, niewielka, kryta płaskim dachem budowla o ścianach dekorowanych boniowaniami także reprezentuje typ podmiejskiej „willi włoskiej” i przez to rzeczywiście – pośrednio – bliski jest rezydencji zatońskiej. W wypadku wymienionych pałaców, tworzonych przez Schinkla na zamówienie ziemian wielkopolskich i w swych formach architektonicznych różnych od pałacu w Zatoniu, elementami zbieżnymi ma być zastosowanie wybranych rozwiązań dekoracji elewacji. Zdaniem autorki są to „typowy dla Karola Fryderyka Schinkla oszczędny sposób opracowania elewacji, ograniczający się do zastosowania delikatnego boniowania i prostych opraw otworów okiennych” oraz „dorycki, niezwykle surowy w swym wyrazie portyk wspierający balkon [...] również należy zaliczyć do repertuaru form architektonicznych stosowanych przez Schinkla”¹⁶.

W przeprowadzonej analizie wskazano więc typ architektoniczny budowli i zastosowane rozwiązania opracowania elewacji mające stanowić swoiste indywidualne cechy architektonicznej twórczości Schinkla i, w rezultacie, świadczyć na rzecz powiązania przebudowy pałacu księżnej de Dino z tym architektem. Wydaje się jednak, że twierdzenie takie jest nieuprawnione. Boniowania czy portyki wsparte na kolumnach (często doryckich) są powszechne w całej niemieckiej architekturze klasycyzmu i neoklasycyzmu oraz w twórczości bardzo wielu niemieckich architektów i nie mogą stanowić indywidualnych cech charakteryzujących twórczość Schinkla¹⁷. Typ „willi włoskiej” (przez Grundmanna określanej jako „klassisch-italienischen *villa suburbana*”)¹⁸, z identycznym jak w pałacu zatońskim sposobem artykulacji i dekoracji fasad oraz elewacji, to typ architektoniczny stosowany szeroko przez niemieckich architektów już w wieku XVIII oraz w wieku XIX, zwłaszcza w drugiej i trzeciej ćwierci tego stulecia. Dla twórczości Schinkla ten typ architektoniczny nie jest bynajmniej charakterystyczny ani też często przezeń wykorzystywany. Spośród kilkudziesięciu projektów i realizacji rezydencjonalnych

U. Th i e m e, F. B e c k e r, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, t. XXX, Leipzig 1936, s. 79.

¹⁶ K. A d a m e k, *Dzieje...*, s. 130.

¹⁷ Spośród wielu przykładem niech będą: nieistniejący już pałac w Cybince, wzniesiony w latach 1800-1804 przez Hansa Christiana Gennelli, jeden z cenniejszych przykładów architektury niemieckiego klasycyzmu, por. H. Schmitz, *Berliner Baumeister vom Ausgang des 18. Jahrhundert*, Berlin 1914, s. 43-44, il. na s. 44, 269 (boniowania); pałac w Kossenblat, ok. 1720 r., architekt nieznan (boniowania), pałac w Steglitz, 1808 r., architekt Heinrich Gentz (dorycki portyk), por. H.J. H e l m i g k, *Märkische Herrenhäuser aus alter Zeit*, Berlin 1929, s. 132, 135, il. 68, 63; dom Johanna Gottfrieda Schadowa na *Schadowstraße* w Berlinie, architekt nieznan, 1805 r., por. M. W ö r n e r, *op. cit.*, s. 35, il.; ambasada Rosji na Unter den Linden w Berlinie, 1840 r., architekt Eduard Knoblauch, por. A. T e t l o w, *Drei Architekten in Berlin: Eduard Knoblauch 1801-1865, Gustav Knoblauch 1833-1916, Arnold Knoblauch 1879-1963*, Berlin 1993, s. 18.

¹⁸ G. G r u n d m a n n, *Schlesien...*, s. 253.

architekt, oprócz willi w Glienicke (1826), zastosował go jeszcze tylko w 1828 roku przy realizacji pałacu grafy Wilhelma Friedricha von Redern w Berlinie, willi Jenischa w Hamburgu (1829) oraz w trakcie przygotowywania dla Artura Potockiego planów rezydencji w Krzeszowicach pod Krakowem w roku 1823¹⁹. Co istotne, wszystkie te budowle powstały w latach 20. XIX wieku. Nieznane są wcześniejsze ani późniejsze przykłady zastosowania przez architekta typu „willi włoskiej” w budowlach rezydencjonalnych.

Wśród wymienionych zwraca uwagę projekt dla Krzeszowic, formalnie (w sposobie ukształtowania i dekoracji elewacji) najbliższy rezydencji w Zatoniu spośród wszystkich projektów i realizacji Schinkla. Tyle że w tym akurat wypadku ostateczna forma projektu nie jest wyłącznym dziełem tego architekta (il. 3). W październiku 1822 roku właściciel Krzeszowic Artur Potocki zwrócił się do Karla Friedricha Schinkla z prośbą o przygotowanie projektów i wydelegowanie architekta, który na miejscu zapozna się z warunkami i potrzebami. Schinkel przyjął propozycję oraz wysłał do Krzeszowic „zdolnego i praktycznego” architekta, który miał na miejscu ustalić „potrzeby zleceniodawcy, rozplanowanie i układ rezydencji, styl architektoniczny, materiał i konstrukcję pałacu oraz jego usytuowanie w terenie”. Architektem tym był Ludwig Persius, wówczas uczeń Schinkla w Bauakademie w Berlinie²⁰. Ostateczny projekt, sporządzony przez Schinkla na podstawie nieznanymi szkiców i projektów Persiusa, został przesłany Potockiemu w 1823 roku. Planów wprawdzie ostatecznie nie zrealizowano, ale Schinkel włączył je do reprezentacyjnego albumu prezentującego najważniejsze dzieła architekta²¹. Nie sposób dziś ocenić, jak duży wpływ na ostateczną postać sygnowanego przez Schinkla projektu dla Krzeszowic miały szkice i plany Persiusa. Nie był on wówczas pełnoprawnym architektem (egzamin dyplomowy, czyli *Baumeisterprüfung* zdał w 1826 roku), a więc nie mógł podpisywać projektów. Wydaje się jednak, że ostateczna postać projektów dla Krzeszowic w niemalym stopniu jest wynikiem prac Persiusa i ustaleń formy rezydencji w trakcie spotkań z Arturem Potockim²², zwłaszcza że forma „willi włoskiej” była typem architektonicznym stosowanym później przez tego architekta i chyba przezeń cenionym, skoro wykorzystał go

¹⁹ G. R i e m a n n, *Karl Friedrich Schinkel. Architekturzeichnungen*, Berlin 1996, s. 59, il. (pałac grafy von Redern); H. I b b e k e n, E. B l a u e r t, *Karl Friedrich Schinkel. Dzieło architekta dzisiaj*, Wrocław 2001, s. 324, il. 160-164 (willa Jenischa); W. B a r a n i e w s k i, *Krzeszowice*, [w:] *Karl Friedrich Schinkel i Polacy*, Warszawa 1987, s. 103-104, il.; W. B a r a n i e w s k i, *Projekty Karla Friedricha Schinkla dla Krzeszowic*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1982, nr 2, s. 241-250.

²⁰ W. B a r a n i e w s k i, *Projekty...*, s. 243-244.

²¹ K. F. S c h i n k e l, *Sammlung architektonischer Entwürfe*, Berlin 1828-1866 (wydanie z 1866 r.: tabl. 49-54).

²² S. B o h l e - H e i n t z e n b e r g, M. H a m m, *Ludwig Persius. Architekt des Königs*, Berlin 1993, s. 8.

także przy projektowaniu swojej własnej rezydencji wzniesionej w Poczdamie w 1837 roku²³.

Czy Karl Friedrich Schinkel był autorem przebudowy pałacu w Zatoniu?

Wydaje się, że atrybucja przebudowy pałacu Doroty Talleyrand-Périgord, księżnej de Dino, wymaga odpowiedzi na kilka najistotniejszych pytań, a co się z tym wiąże – podjęcia badań w obszarach przez nie zakreślonych. Warto tu scharakteryzować te najważniejsze.

Niewielu było w dziejach architektury projektantów, których działalność budziłaby tak żywe zainteresowanie, niegasnące mimo upływu lat. Nie ma też chyba w dziejach architektury twórcy, o którym napisano by więcej rozpraw naukowych oraz popularnych i którego twórczość zostałaby tak dokładnie i wielostronnie przeanalizowana, zbadana i zinterpretowana. Co więcej, wielki szacunek i uznanie towarzyszyły Schinklowi już za życia, a jego spuścizna nigdy nie uległa rozproszeniu i zachowała się do dnia dzisiejszego. Zadbali o to uczniowie architekta, propagując stworzone przez niego wzorce i kanony („szkoła Schinkla” w architekturze, periodyczne konkursy projektowe im. Schinkla na zadany temat, festyny i konferencje „schinklowskie”) i publikując jego projekty („Architektonische Skizzenbuch”, „Zeitschrift für Bauwesen” etc.). Jego spuścizna stała się szybko narodowym dobrem kulturalnym i została już w latach 60. XIX wieku opracowana katalogowo w powołanym w Berlinie Beuth-Schinkel-Museum przez królewskiego radcę Alfreda von Wolzogena, prywatnie zięcia Schinkla²⁴. Zachowały się drobiazgowo sprawozdania Schinkla z podróży i inspekcji terenowych oraz jego pamiętniki, listy i zapiski²⁵. Mając świadomość tych faktów, nie sposób nie zadać sobie pytania, dlaczego nie ma (lub czy na pewno nie ma) w tych materiałach choćby wzmianki o Zatoniu czy kontaktach z księżną Talleyrand?

Istotnym zasobem źródłowym, który powinien dostarczyć informacji, są archiwa księżnej żagańskiej. Korzystająca z nich w latach I wojny światowej Elisabeth Feekes miała możliwość obcowania z pełnym zasobem aktowym pozostałym po

²³ E. B ö r s c h - S u p a n, *Berliner Baukunst nach Schinkel 1840-1870*, München 1977, il. 11-12.

²⁴ A. v o n W o l z o g e n, *Katalog des Künstlerischen Nachlasses von Carl Friedrich Schinkel im Beuth-Schinkel-Museum in Berlin*, Berlin 1864 (reprint: 1981), t. 1-4.

²⁵ Zespoły akt „Schinkel Museum zu Berlin” w Kupferstichkabinett – Sammlung der Zeichnungen und Druckgraphik, Staatliche Museen w Berlinie (plany z OBD) i zespół „Nachlaß Karl Friedrich Schinkel” w Zentralarchiv, Staatliche Museen w Berlinie (akta); K. F. S c h i n k e l, *Aus Schinkel Nachlaß*, Berlin 1964; i d e m, *Briefe, Tagebücher, Gedanken*, Berlin 1922; i d e m, *Aus Tagebüchern und Briefen*, Berlin 1967; *Karl Friedrich Schinkel. Sammlung architektonischer Entwürfe*, kolejne wydania: Berlin 1841-1843, 1858, 1866.

księżnej. A w swojej książce uwzględniła także odnalezionych w źródłach architektów pracujących na zlecenia księżnej de Dino. Czy pominęłaby milczeniem kogoś tak znanego, jak Schinkel, gdyby występował w jakichś aktach?²⁶ I dlaczego nie wzmiankuje go w swoich dziennikach sama księżna? Zostały one wprawdzie zredagowane i opublikowane przez jej wnuczkę, ale czy możliwe, że pominęłaby ona wzmiankę o tak znanym i takiej rangi architekcie?

Zastanawiający jest ten brak zachowania jakichkolwiek dokumentów dotyczących przebudowy pałacu. A przecież znane są przykłady, że nawet gdy nie zachowały się projekty, to pozostały przynajmniej listy, notatki czy zapisy ustaleń między zleceniodawcami a architektem, jak chociażby w wypadku niezrealizowanych ostatecznie prac prowadzonych przez Schinkla dla księcia Heinricha Carla Wilhelma Carolath-Beuthen z ówczesnego Carolath (Siedlisko)²⁷.

Zdaniem Katarzyny Adamek projekt przebudowy rezydencji zatońskiej miałby powstać w drugiej połowie 1840 roku lub pierwszej połowie roku następnego²⁸. Czy możliwe jest, by schorowany już wówczas, a przy tym – oprócz sprawowania obowiązków urzędowych wynikających z szefowania Oberbau-Deputation i prowadzenia wykładów w Bauakademie w Berlinie – zajęty pracami projektowymi przy monumentalnej rezydencji królewskiego brata, księcia Albrechta von Preußen w Kamieńcu Żąbkowickim Schinkel był w stanie podjąć się jeszcze zlecenia zaprojektowania przebudowy pałacu w Zatoniu?²⁹

Zagadkowo brzmi treść jedyne go zapisku we wspomnieniach Doroty Talleyrand-Périgord odnoszącego się do przebudowy pałacu w Zatoniu. Autorka pod datą 2 września 1841 roku zapisała: „Przed moim wyjazdem [który nastąpił tego samego dnia – J.O.] uzgodniłam znaczne powiększenie ogrodu [parku], przez co stanie się on wspanialszym i powierzyłam to architektowi, by ciężki, uszkodzony dach, dachem płaskim z attyką zastąpił”. Na wmurowanej w przebudowany pałac tablicy z inskrypcją księżnej umieszczony został natomiast – jako data przebudowy – rok 1842³⁰. Jeśli więc uzgodnienia dotyczące przebudowy pałacu zapadły we wrześniu roku 1841, to jest zupełnie nieprawdopodobne, by zmarły 9 października tego roku Karl Friedrich Schinkel zdążył przed śmiercią przygotować projekty. Jeśli natomiast nie Schinkel, to kto?

Wydaje się, że konieczne jest włączenie w krąg poszukiwań autora ostatecznej formy rezydencji zatońskiej architektów z najbliższego otoczenia Schinkla – jego

²⁶ E. F e c k e s, *Dorothea, Herzogin von Dino und Sagan, ihr Leben mit besonderer Berücksichtigung ihrer Beziehungen zum preussischen Königshause und zu deutschen Politikern*, Krefeld 1917.

²⁷ G. G r u n d m a n n, *Schlesien...*, s. 49-50.

²⁸ K. A d a m e k, *Zatonie...*, s. 23.

²⁹ Ostatnie znane dzieło (projekt) Schinkla pochodzi z VII 1840 r., por. *Karl Friedrich Schinkel. Architektur, Malerei...*, s. 360.

³⁰ *Aus der Chronik...*, s. 99; R. W e b e r, *Schlesische Schlösser*, t. 2, Dresden-Breslau 1910, s. 15.

uczniów i współpracowników. Z tego liczącego kilkanaście nazwisk grona z dużą pewnością można wyłączyć wzmiankowanego już Ludwiga Persiusa. Zachowały się obszerne fragmenty jego dzienników, w których wymienia swoich zleceniodawców, dzieła własne i swojego mistrza. W ustępie poświęconym wizycie Friedricha Wilhelma IV na Śląsku (i w Zatoniu) oraz kolejnych datowanych zapiskach nie ma żadnej wzmianki o zatońskim pałacu³¹. Nie jest też autorem przebudowy najbliższy uczeń i współpracownik Schinkla, Friedrich August Stüler, architekt czynny także na Środkowym Nadodrzu (pałac w Dąbrówce Wlkp., przebudowa fasady pałacu w Cybince, pałac w Laskach Odrzańskich), którego twórczość, bardzo ceniona, stała się natychmiast po jego śmierci przedmiotem badań i opracowań³². Nie jest nim także kolejny uczeń i współpracownik Schinkla, Ferdinand Martius, autor projektu (skorygowanego ostatecznie przez Karla Friedricha Schinkla) kościoła św. Andrzeja, wzniesionego w latach 1832-1834 na ówczesnych obrzeżach Krosna Odrzańskiego³³. Architekt ten, w latach 40. XIX wieku był bez reszty zajęty prowadzeniem budowy rezydencji w Kamieńcu Żąbkowickim.

Pozostaje jeszcze kilkunastoosobowe grono najważniejszych i najwybitniejszych ówczesnych pruskich architektów, a wśród nich: Ludwik Ferdinand Hesse, Carl Ferdinand Busse, August Soller, Johann Heinrich Strack, Ferdinand von Arnim, Friedrich Hitzig, Friedrich Stier, Carl Wilhelm Hoffmann, Eduard Carl Heinrich Knoblauch, Ferdinand von Quast, Ludwig Runge, Dietrich Albert Schadow i inni. Większość z nich w swej twórczości wykorzystywała typ „willi włoskiej”. Wiadomo, że przynajmniej jeden z nich – Eduard Carl Heinrich Knoblauch, realizował zlecenie księżnej de Dino (wieża kościoła w Żaganu w 1843 roku) i prowadził wówczas także jakieś prace na terenie Nowej Soli i Zielonej Góry³⁴. Czy zlecenie na wieżę kościelną nie mogło być wynikiem zadowolenia księżnej ze zrealizowanej przez Knoblaucha rok wcześniej przebudowy pałacu w Zatoniu? Zwłaszcza że budowy i przebudowy arystokratycznych rezydencji były swoistą specjalnością tego architekta³⁵.

Niepozbawione podstaw wydaje się też pytanie o możliwe autorstwo przebudowy pałacu zatońskiego wzmiankowanego już Carla Ferdinanda Langhansa, autora kilku berlińskich rezydencji członków pruskiej rodziny królewskiej i berlińskiej arystokracji, a także siedziby bocznej linii książąt kurlandzkich w Sycowie (wówczas Polnisch-Wartenberg). Księżna de Dino w latach 40. XIX stulecia

³¹ L. Persius, *Das Tagebuch des Architekten Friedrich Wilhelm IV*, Berlin 1980, s. 47-55

³² R. L u c a e, *Friedrich August Stüler*, „Zeitschrift für Bauwesen” 1865, nr XV, s. 273-277, 507-512; por. też: E. B ö r s c h-S u p a n, *Friedrich August Stüler: 1800-1865*, Berlin 1997.

³³ H. K a n i a, H.H. M ö l l e r, *K.F. Schinkel. Lebenswerk. Mark Brandenburg*, Berlin 1960, s. 114.

³⁴ E. B ö r s c h-S u p a n, *Berliner Baukunst...*, s. 815.

³⁵ *Ibidem*, s. 600-602.

utrzymywała przyjacielskie stosunki z wujostwem i kuzynami, uczestniczyła także w tzw. kongresach rodzinnych organizowanych przez sycowskich Bironów³⁶.

Trzeba wreszcie brać także pod uwagę możliwy udział w przebudowie pałacu w Zatoniu jakiegoś architekta z kręgów dworu księżnej Talleyrand-Périgord. Wiadomo, że w okresie żagańskim, do 1852 roku, rolę tę pełnił rysownik i architekt Leonard Dorst von Schatzberg, a po nim nieznanymi z imienia *Bauinspector* Feller³⁷. Wcześniej, we Francji, w drugiej połowie lat 30. XIX wieku architektem pracującym dla księżnej był Phidias Vestier, jedyny architekt odnotowany przez nią z nazwiska w pamiątkach i – co może być istotne – nazwany przez księżną „moim ulubionym architektem”³⁸. Jego autorstwo w odniesieniu do Zatonia jest przy tym bardzo prawdopodobne. Między 1824 a 1834 rokiem architekt ten przebudowywał na zlecenie księżnej jej pałac w Rochecotte (przebudowa fasady, zmiana elewacji, dobudowa skrzydła z tarasem i glorieta – prace o charakterze niemal identycznym, jak te wykonane z Zatoniu; il. 4). Vestier był stałym członkiem dworu księżnej, towarzyszem jej licznych podróży, wiadomo również, że księżna utrzymywała z nim stałe kontakty także w latach 1841-1842³⁹.

*

Czy Karl Friedrich Schinkel był autorem przebudowy pałacu w Zatoniu? Nie sposób przy obecnym stanie badań jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Wydaje się jednak, że atrybucja dzieła Schinklowi jest, jeśli nie wątpliwa, to na pewno przedwczesna. Wydaje się także, że ciągle aktualna jest teza postawiona przez Ewę Lukas, że architektem, który dokonał przebudowy, jest zapewne „jeden z czołowych architektów tego czasu związanych z Francją bądź z Prusami”⁴⁰.

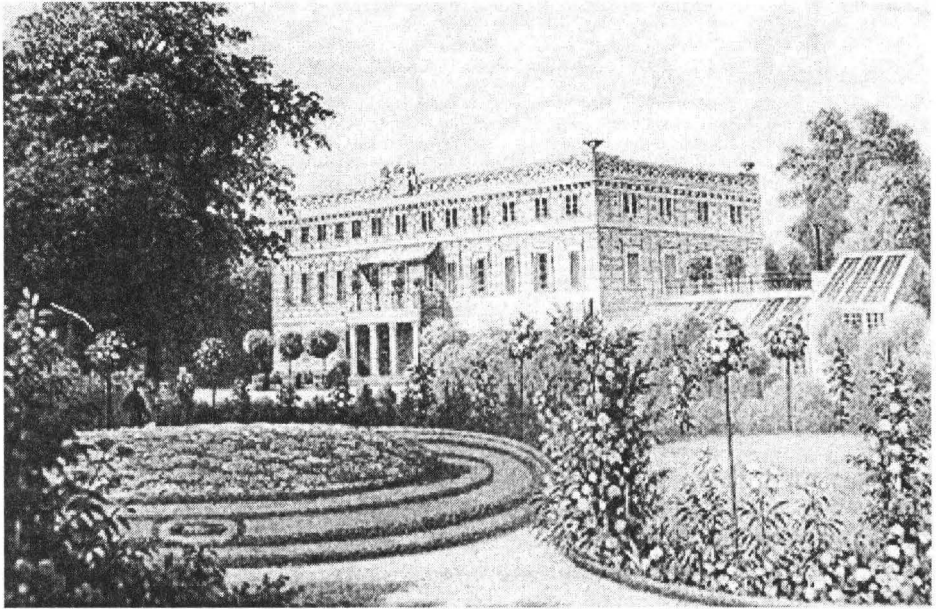
³⁶ *Ibidem*, s. 612; *Aus der Chronik...*, s. 130-132.

³⁷ E. F e c k e s, *op. cit.*, s. 42.

³⁸ Phidias Vestier (1796-1874), architekt, w latach 1831-1859 architekt miejski Paryża, następnie inspektor zabytków historycznych regionu d'Indre-et-Loire (w którym znajduje się Rochecotte), autor dworca kolejowego w Tours (1851), za który otrzymał Legię Honorową oraz licznych pałaców w tej prowincji. Na zlecenie księżnej de Dino zaprojektował także nagrobek księżnej (niezrealizowany) i nagrobek katolickiego opata na cmentarzu Saint-Patrice (1836) oraz prawdopodobnie kaplicę grobową Talleyranda (1838), por. *Duchesse de Dino, Chronique de 1831 à 1862*, Paris 1909-1911, t. II, s. 42, 541; U. T h i e m e, F. B e c k e r, *op. cit.*, t. 34 (Leipzig 1940), s. 313; www.amis-talleyrand.asso.fr/lieux/chateau_de_rochecotte.php

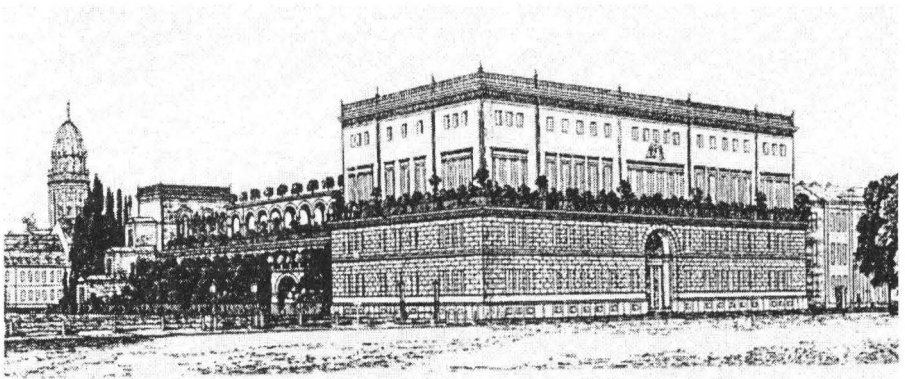
³⁹ *Duchesse de Dino...*, t. II, s. 7, t. III, s. 130-131, 196-197, 200-204.

⁴⁰ E. L u k a s, *op. cit.*, s. 18.

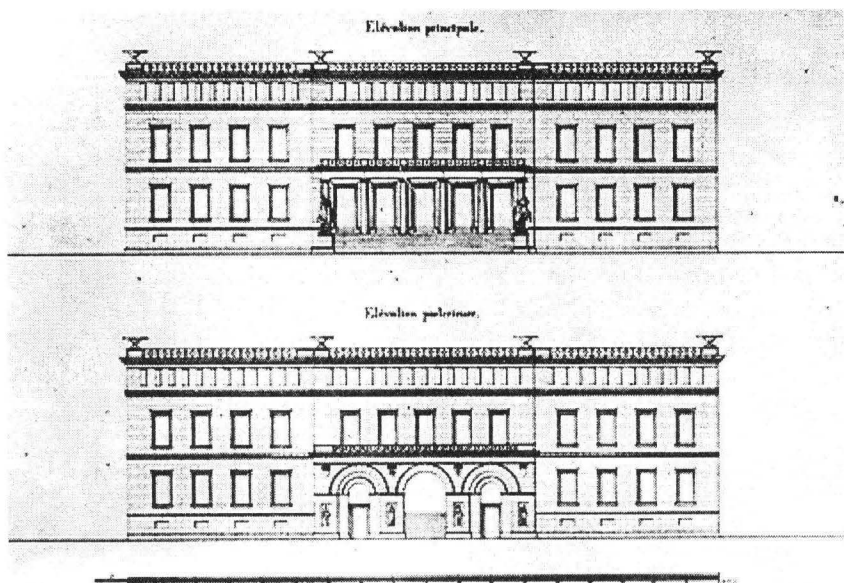
Il. 1. Fasada pałacu w Zatoniu

Źródło: Die Ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in Preussischen Monarchie, red. A. Duncker, Berlin 1860-1861, t. III, tabl. 151.

Il. 2. Karl Friedrich Schinkel,
projekt pałacu Wilhelma von Preußen w Berlinie, 1829 r.

Źródło: M.A. Zadow, Karl Friedrich Schinkel. Leben und Werk, Berlin 2003, s. 124.

Il. 3. Karl Friedrich Schinkel, Ludwig Persius, projekt fasad pałacu
Artura Potockiego w Krzeszowicach, 1823 r.

Źródło: Archiwum Państwowe w Krakowie, zespół „Archiwum Krzeszowickie Potockich”, sygn.
AK Pot. 3052/2.

Il. 4. Rochecotte, rezydencja księżnej Doroty Talleyrand-Périgord
przebudowana przez Phidiasa Vestiera

Źródło: www.amis-talleyrand.asso.fr/lieux/chateau_de_rochecotte.php